

Hüseyin Orak Adlı Bir Müteşebbis “Türkiye Kılavuzu” Adlı Bir Eser ve 1940’lı Yılların Afyonkarahisar’ı*

An Entrepreneur Named Hüseyin Orak, “Guide for Turkey” and Afyonkarahisar in the 1940s

Zakir AVŞAR*, Mehmet YÜKSEL, Oktay EMİR*****

* Prof. Dr., Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesi, Emek Kampüsü, 06490, Ankara.

E-posta: zakiravsar@gmail.com

** Prof. Dr., Hacettepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi, Beytepe Kampüsü, 06800, Ankara.

E-posta: msinayuksel@gmail.com

***Doç. Dr., Anadolu Üniversitesi İşletme Fakültesi, Yunus Emre Kampüsü, 26470, Eskişehir.

E-posta: oktayemir@anadolu.edu.tr

MAKALE BİLGİLERİ

Makale işlem bilgileri:

Gönderilme tarihi: 15 Haziran 2012.

Kabul: 20 Ekim 2012.

Anahtar sözcükler:

Tanıtım ve turizm rehberi,

Sosyal sorumluluk projesi,

Şehir tarihi, Sosyal yapı,

Kültür,

Afyonkarahisar.

ÖZ

Ankara'nın büyük sanayici işadamlarından birisi olan Hüseyin Orak'ın 1936 yılında çocuklarının yurt gezisi esnasında ihtiyaç duyduğu bir ülke kılavuzunu bulamayışı ile Türkiye Kılavuzu adlı çalışmanın fikri planda doğumu gerçekleşmiştir. Ancak II. Dünya Savaşı'nı müteakip gerçekleştirilen Türkiye Kılavuzu adlı çalışma bir büyük servete mal olmuştur. Hüseyin Orak'ın, ülkenin her yanına harcırah ve masraflarını vererek gönderdiği ekiplerle gerçekleştirdiği bu eser umduğu ilgiyi bulmamıştır. Bir sosyal sorumluluk düşüncesiyle yola çıkılarak büyük emek, masraf ve zamana mal olan bu eserin ancak birinci cildini yayımlayabilmiş, diğer ciltleri ise yayımlayamamıştır. Birinci cilt içinde ondört il tek tek incelenmekte, bunlara ilişkin çeşitli veriler bulunmaktadır. Bu illerden biri de Afyonkarahisar'dır. Afyonkarahisar'ın 1940'lı yıllardaki sosyo-ekonomik, kültürel görünümü, tarihi ve turistik yerleri, folkloru üzerine önemli bilgilerin verildiği çalışma, özellikle şehir tarihi, kültürü ve sosyal yapı üzerine çalışanlar bakımından önemli bir kaynak olarak ele alınabilecek niteliktedir. Günümüzde neredeyse nüshasına rastlamak mümkün olmayan bu eserin ortaya çıkışının, bu satırların yazarlarının ulaşmasının öyküsü ile birlikte Afyonkarahisar bölümünün aktarıldığı bu makale, aslında sosyal sorumluluk projesi olarak ele alınması mümkün olan Türkiye'nin ilk turizm ve tanıtım kılavuzunun/rehberinin de nasıl oluşturulduğunu gözler önüne sermektedir.

ARTICLE INFO

Article history:

Submitted: 15 June 2012

Accepted: 20 October 2012.

Key words:

Publicity and tourism guide book,

Social responsibility project,

City history,

Social structure,

Culture,

Afyonkarahisar.

ABSTRACT

Hüseyin Orak who was one of the most important businessmen of Ankara, had sent his children for a country tour in 1936. At that time, Orak couldn't find any guide book of Turkey for his children's journey and the idea of creating a Guide of Turkey-as an opus-occurred. The project of Guide of Turkey was put into practice after the World War II, but it cost a great fortune. The project of Orak, unfortunately, had not aroused the expected interest; despite he had sent teams all over the country by giving the allowances and covering the expenses. Orak, who started out with the idea of a social responsibility, could publish only the first volume of Guide of Turkey with a great deal of effort, time and expenses. Fourteen cities of Turkey had been individually studied in this volume and there were miscellaneous information related to these cities. This book is a basic and an important resource for the researchers who work on city history, local culture and social structures. For example, 1940's Afyonkarahisar, one of these cities, was introduced in the context of social, historical, economic, and cultural point of view in Guide of Turkey. In this paper, Guide of Turkey, which is a rare book nowadays and the section related to Afyonkarahisar in this book will be examined by the authors of this article in the scope of the story of finding the idea of Guide of Turkey. Additionally, this paper will reveal the formation of an opus as the first tourism and publicity guide of Turkey which actually could be seen as the first social responsibility project of Turkey.

GİRİŞ

Türkiye Kılavuzu adlı eserin hazırlayıcısı ve sahibi olan Hüseyin Hilmi Orak, 01.07.1897 tarihinde günümüzde Romanya sınırları içinde kalan Dobruca Bölgesi'ndeki Tulca ilinin Babadağ kasabasında

da doğmuş, Balkanlardaki karışıklıklar neticesinde 1910 yılında ailesinin bazı fertleriyle birlikte önce İstanbul'a daha sonra Eskişehir'e göçmüştür. İstanbul'daki amcasının ısrarıyla 22 Kanun-ı Evvel 1331 (22 Aralık 1917) tarihinde Kara Harp Okulu'na (Harbiye) kaydolmuş; 25 Nisan 1332 (1918) tarihinde mezun olarak Irak Cephesi'nde 13. Kolordu 18. Alay 3. Tabur 9. Bölük'e tayin olmuştur. 01 Teşrin-i

* Bu makale, editörlüğün daveti üzerine hazırlanmış olup, davetli makale olarak yayımlanmaktadır.

Evvel 1334 (01 Ekim 1920) tarihinde Basra'da İngilizlere esir düşmüş, iki yıl Hindistan'daki esir kamplarında kaldıktan sonra 19 Teşrin-i Evvel 1336 (19 Ekim 1920) tarihinde İstanbul'a geri dönmüş ve 25 Teşrin-i Evvel 1336 (25 Ekim 1920) tarihinde terhis edilmiştir. Ancak, İstiklal Harbi'nin başlaması üzerine 31 Kanun-ı Sani 1337 (31 Ocak 1921) tarihinde yeniden askere alınmış, 14. Fırka Muhabere Takım Zabıtlığı görevine atanmıştır. 07.08.1339 (1923) tarihinde terhis olunmuştur. 1926 yılında 15 Nisan-30 Mayıs tarihleri arasında bir kez daha askere alınmış ve bir kez daha terhis olunmuştur. 27.03.1928 tarihinde S.11937 numaralı İstiklal maddesi ile taltif edilmiştir. İkinci Dünya Savaşı'nın başlaması üzerine 5 Ağustos 1940 tarihinde bir kez daha askere alınmış ve 05 Ekim 1941 yılında yine terhis olunmuştur (MSB 05 Ekim 2011). Hayata asker olarak başlayan, Birinci Dünya Savaşı, İstiklal Savaşı ve İkinci Dünya Savaşları'nda subay olarak askerlik görevini ifa eden Hüseyin Orak, kısa bir dönem Türkiye'nin tanınmış büyük sanayici ve işadamı Vehbi Koç ile ortaklık kurmuş, ticaret ve sanayi alanlarında mühim başarıları olan bir işadamıdır (Bkz. ATO 363 No.lu dosya).

Kendisini "Türkiye Kılavuzu" adlı eseri hazırlamaya iten neden çok ilginçtir. 1936 yılında sınıflarını başarıyla geçen 11 yaşındaki kızı Fatma Zekâvet ve dokuz yaşındaki kızı Ayşe Sahavet'in, karne hediyesi olarak İstanbul'a yakınlarını ziyarete gitme istekleri üzerine, onları o günlerde TCDD'nin kombine bilet uygulamasından hareketle, tüm yurdu gezmeleri ve nihayetinde İstanbul'a ulaşmaları konusunda ikna etmiştir. Seyahati ilginç kılan husus ise o günün Türkiye'sinde iki kız kardeşin yanına yedi yaşındaki oğlu Yılmaz'ı da katarak, yanlarında kendisi ve anneleri olmaksızın bu "maceraya" razı etmesidir. 1936 yılı şartlarında tüm dünya bir ateş çemberinde iken ikisi kız, üç küçük çocuğun trenle yurt seyahatine çıkmaları büyük bir ilgi görmüş, "küçük seyyahlar" gittikleri yerlerde adeta halk kahramanları gibi karşılanmışlar, valiler, kaymakamlar, belediye başkanları ve şehirlerin önde gelenleri çocuklarla hususi olarak ilgilenmişlerdir. Yaklaşık iki buçuk ay süren bu yurt seyahati sonrasında çocukları başbakan İsmet İnönü de kabul etmiş ve seyahat esnasında tuttıkları defteri şu sözlerle imzalamıştır: "*Küçük seyyahları tebrik ettim. Seyahat sevmek bir memleket için çok iyi bir şey, teşvik olunacak bir arzudur.* 12.09.1936" (Orak 1946: numarasız sayfa).

Cumhuriyet'e, bağımsızlığa, vatan kavramına, Atatürk'e, devrimlere inanmış bir eski asker, işadımı olan Hüseyin Orak, çocuklarının trene binmesinden önce seyahat anılarını kaleme almaları için ellerine tutuşturduğu not defterine¹ duygularını 5 Temmuz 1936 günü şu cümlelerle yansıtır: "*Sevgili Yavrularım, yurdunu tanımayan, bilmeyen kimseden bir fayda beklenemez. Bir kiracının bile oturduğu evin içinde ve etrafında neler vardır, bunu bilmesi lazımdır. Nerde kaldı ki siz, kendi evinizin (yurdunuzun) öz sahiplerisiniz. Onu iyice tanımazsanız, sahibi olamazsınız. Ona yabancı kalırsanız, size gülerler (...) Sevgili yurdu-muzda neler var, yurdun dört bucağındaki kardeşlerimiz ne halde, büyüklerimiz neler yapmışlar, ilerde sizin de büyüyünce neler yapmanız lazım, atalarımız bize neler bırakmışlar, bunları bilerek, yurt bilginizi artırarak döneneksiniz (...)*" (Orak 1946: 9).

Orak'ın yukarıda zikredilen yaklaşımında; modernleşme ve ulus-devletleşme sürecinde ekonomi ve ticaretle yakından ilgili bir kimsenin zihniyet dünyasını, yani yükselmekte olan burjuva dünya görüşünü ve bu bağlamda gelişen bireycilik ve milliyetçilik gibi yeni değerleri görmek mümkündür. Böylece, geleneksel toplum yapısında modern topluma geçiş sürecinde yeni bir değerler sisteminin ve zihniyet dünyasının Orak'ın kişiliğinde ne denli içselleştirilmiş olduğunu anlıyoruz (Yüksel 2004:71).

Orak, çocuklarına yurt gezilerinin verimli geçmesi için, yapması gerekenleri de teker teker belirtir. Gittikleri yerlerde memleketin büyüklerini ziyaret ederek onlardan bilgiler istemelerini, elde ettikleri bilgileri defterlerine kaydetmelerini, onların imzalarını almalarını ister: "... Bu defter size yurdun büyük bir hatırası ve ilerde sizin için bir rehber olacaktır" (Orak 1946:9).

Gezi güzergâhı Ankara Tren Garı'ndan başlayarak, Kırıkkale, Kayseri, Sivas, Adana, Mersin, Malatya, Elazığ, Diyarbakır, Samsun, İstanbul Haydarpaşa olarak gerçekleşir. Çocuklar her gittikleri yerde en az üç gün konaklarlar. Konaklamalar ve gezi programları Hüseyin Orak'ın iş arkadaşları ve mahallî ve mülkî erkân tarafından ayrıntılı olarak

¹ Söz konusu anı defterine başta Başbakan İsmet İnönü olmak üzere, gittikleri her yerin mahallî ve mülkî erkânı seyahatin anlam ve önemini içeren yazılar yazmış, çocuklar kendi gördüklerini kaydetmişlerdir, ancak bu notlardan sadece Hüseyin Orak'ın ve İnönü'nün yazdıkları Türkiye Kılavuzu adlı çalışmaya aktarıldığı için kalmış, diğer notlar ise 2009 yılında hayatını kaybeden Fatma Zekavet (Orak) hanımın hususi evrakları arasında bulunamamıştır.

düşünülmüştür. Çocuklara hiçbir sıkıntı çektilirilmesi için olağanüstü bir gayret gösterilir. Jandarma ve polise şifre telgraflarla güvenlik önlemleri almaları emredilir. Zaten halkın sevgilisi haline gelen çocuklar, babaları tarafından kendilerine verilen harçlıkları bile harcayacak yer bulamazlar, hatta tüm ülkeden kendilerine taşıyamayacakları kadar çok ve güzel hediyeler verilir (A. Sahavet Özbay'la görüşme notları: 24.06.2011). Gazeteler çocuklardan bahseder, gittikleri yörelerde haber olurlar: "Yalnız Başlarına İki Küçük Kardeş Yurdu Geziyorlar" (Kurun Gazetesi 28 Temmuz 1936). Adana'da Türksözü Gazetesi'ni de ziyaret ederler, gazete, çocukların ellerinde 5 Temmuz 1936 tarihinde alınmış ikişer aylık halk ticaret biletleriyle ülkeyi gezdiklerini, babalarının kendilerine 50 liralık harçlık verdiğini, Ankara, Kırıkkale, Sivas, Turhal, Samsun, Mersin ve Adana'ya uğradıklarını, Malatya, Elaziz (Elazığ) ve Diyarbakır'a (Diyarbakır) gideceklerini, Adana'da Tüccardan Ahmet Muhtar'ın evinde misafir olduklarını, şehrin görülecek yerlerini gezdiklerini yazmaktadır (25 Temmuz 1936).

Çocukların son durağı İstanbul olur. İstanbul'da Heybeliada'da Başbakan İsmet İnönü'yü ziyaretle bu macera son bulur. Ancak, çocukların bu heyecan dolu, ilginç gezilerinin son bulması Hüseyin Orak'ın bütün hayatını etkileyecek gelişmelerin önünü kesemez².

Orak, çocuklarını bu geziye çıkarırken ısrarla ülkeyi tarihi, kültürel, turistik, ekonomik, sosyal bakımlardan tanıtan bir kılavuz (rehber) kitap arar. Ne var ki, bir türlü böyle bir çalışmaya ulaşamaz. Çocuklarının gezisi sonrası hızla gelişen siyasal krizler ve akabinde II. Dünya Savaşı ile birlikte askere alınmasıyla bir süre işinden de uzak kalır. Ancak 1945 yılının başlarında büyük kızı Fatma Zekavet'in İstanbul Dış Hekimliği Fakültesi'ni kazanması üzerine, onun ders kitaplarını ararken aklına yine bu türden bir rehber basılıp basılmadığı hususu gelir. Tüm aramalarına/araştırmalarına rağmen bulamaz. Piyasada illeri tanıtan ne kadar çalışma varsa toparlar. Hatta yabancı dillerdeki yayınları da getirir. Bir türlü istediği nitelikte bir çalışmaya ulaşamaz. Bunu bir sosyal sorumluluk projesi ve yurduna karşı bir görev olarak kabul ederek,

kendisi finanse ederek, hazırlamaya/hazırlatmaya karar verir.

Orak, her şeyden önce bir tüccar olup toplumun ekonomi ve ticaret hayatı bakımından yazılı bilginin ve kültürün ne kadar hayatı olduğunun bilincindedir. Yine bu konumu nedeniyle iletişim ve ulaşım imkânlarının geliştirilmesi ihtiyacının da farkındadır. Çünkü ekonomik ve ticari gelişmelerle birlikte iletişim ve ulaşım imkânlarındaki ilerlemeler, ülke üzerindeki hükümet ve yönetim işlerinin koordinasyonunu kolaylaştırarak modernleşme çabasındaki ulus-devlet yapısının gelişip serpilmesi için uygun ortamı yaratacaktır (Giddens1994: 147). Osmanlı'dan Cumhuriyet'e uzanan modernleşme sürecinde bir ulusal ekonomi yaratma süreci, 1908'de başladı ve hızlanarak devam etti. Bu çerçevede ulusal pazarı bütünleştirmek ve üretilen mahsullere talep yaratmak için bir karayolu ve demiryolu şebekesi inşa edilmeye başlandı. 1915'te taşıt trafiğine uygun 30 bin kilometre demiryolu vaat edildi. İş hayatını kolaylaştırmak için posta adresi olarak sokaklara isim verilirken evler de numaralandırılmaya başlandı. Telefon tesisatları kuruldu. Ülke dahilinde seyahat ve iletişimi kolaylaştırmak için iç pasaport uygulaması kaldırıldı (Ahmad1999:59-60). Bu yöndeki çabalar, Cumhuriyet döneminde de artarak sürdürüldü.

Topladığı Türkçe ve yabancı dildeki seyahatname, gezi yazısı, ekonomik ve sosyal, coğrafi, kültürel ve tarihsel analiz türü eserlere ilişkin olarak eser sahiplerinin gezip gördükleri yerleri kendi duygu ve düşüncelerine ve şahsi uzmanlıklarına göre yazmış olmalarından ve "birbirlerini tutmayan pek çok görüş ortaya çıkmış olması ve bunlar arasından gerçek, doğru olanları ayırmanın pek güç olmasından" dolayı eleştirir (Orak 1946: 11). Yine, eser sahiplerinin kendilerinden öncekilerin eserlerinden yola çıkarak, bazı hakikatleri tespit etmelerine rağmen sınırlı kaldıklarını, bazılarının ise yalnızca eski devirlerin parlaklıklarını ve yaşamış milletlerin eriştikleri medeniyetin şaşaasını anlatmak, eski eserler üzerine araştırmalar yapmakla birlikte bugünü tamamen unuttuklarını; keza eserlerinin de tarih, arkeoloji, jeoloji incelemeleri hüviyetini taşıdığını belirtir.

Hüseyin Orak hazırlamayı arzu ettiği çalışmayı, "yurdun her sınıf halkına hitap etsin, aziz vatanımızın tarih boyunca geçirdiği safhalarını, kültür ve sosyal sahalarda eriştiği seviyesini, tabii ve sinai

² Bu konu ile ilgili geniş bir çalışma olarak bkz. Avşar, Z. ve Yüksel (2012). M. Orak Kardeşlerin "Tren ile Türkiye Turu" ve 1936'ların Türkiye'si, *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 23 (2): 33-44.

varlıklarını, ekonomi durumunu, dünün ve bugünün yaşayış farklarını, Cumhuriyet devrinin memleket alanında feyizli tesislerini el ile tutulur ve göz ile görülür bir şekilde hakiki veçhesiyle gösterebilirsin" (Orak 1946:12) sözleriyle tarif eder.

Burada, Tanzimat döneminden başlayarak Cumhuriyet'e de intikal eden Aydınlanma düşüncesinin ve Pozitivist bilim anlayışının tezahürlerini görebiliriz. Aydınlanmayı, halka bilgi götürme, gözleri batıl inançla kaplı olanlara kesin bir bakış açısı kazandırma, ilerlemeye zemin oluşturacak doğru bilgiye ulaşma gibi güçlü dürtülere sahip bir düşünce hareketi olarak tanımlamak mümkündür (Bauman 1996:91). Cumhuriyet döneminde giderek gelişen ekonomik hayatın ve ulus-devlet yapısının ve bu devletin yurttaşlarının ihtiyaç duyduğu net bilgiyi ancak bilim sağlayabilirdi. Bir analiz ve düşünce yöntemi olarak Pozitivist yaklaşım, deney ve araştırma yoluyla kesin bilgiye ulaşılabilirdi varsayımına dayanır. Bu sayede batıl inançlardan ve dogmatik düşüncelerden insanların kurtarılacak daha uygar ve ileri bir toplum aşamasına varılabileceğine inanılır (Erdoğan 2000:245). Giderek gelişen ekonomik ve ticari ilişkilerin, ulus-devlet çatısı altında bir araya getirilen milyonlarca insanın ihtiyaç ve sorunlarının kavranarak geleceğin planlanması ve inşası, bütün bu sorunların üstesinden gelme amacıyla olan modern ulus-devletin yönetilmesi, hiç kuşkusuz bilimsel bilgiye olan acil ihtiyacı ortaya çıkarıyordu.

Hüseyin Orak, bu hususa ilişkin fikrini ilk olarak Yapı Sanat Enstitüsü Müdürü ve yakın dostu eğitimci Mitat Artun'a açar. Eserin adının "Türkiye Kılavuzu" olmasına da bu düşünceler doğrultusunda birlikte karar verirler. Öncelikle kılavuzun oluşturulması için bir program tespit ederek oluşturulacak gezici gruplar için soru kâğıtları hazırlanıp bastırılır. Her il için dosyalar oluşturulur. Yerli yabancı dillerden bir kütüphane, çalışacak kişiler için ofis hazırlanır. Çalışma sistematigi bakımından da yurdu gezecek ekipler yola çıkarılarak her ilde ait her alanda yazılmış olan eserleri toplamak, bunları genel eserlerdeki bilgilerle karşılaştırmak, yabancı dillerdeki Türkiye'yi ilgilendiren eserleri Türkçeye çevirmek ve bütün bunları programa uygun hale getirerek yazmak gibi bir yöntem benimsenir. Bunları yapmak için de ihtisas sahibi yetkin kişilerden oluşan 10 kişilik bir yazı heyeti meydana getirilerek ortak çalışma yürütülmesi düşünülür.

Yurdu 10 bölgeye ayırıp her bir uzman kişiye ve yanlarına alacakları yardımcıya bir bölge verilecektir. Bu kişiler bizzat bölgelere gidecekler ve yerinde tetkik yapacaklardır. Bunun için de alanlarında saygın profesör, doçent, öğretmen zatlardan müteşekkil bir heyetle her gece toplantılar başlar. İki ay kadar süren bu toplantılardan uygulamaya ilişkin görüş ayrılıkları nedeniyle bir netice alınmaz. Kendi ifadesiyle bu kişilere yapacakları işin bir "memleket borcu olduğunu" hatırlatması bile bu müşterek gaye etrafında birleştirmeye yetmez (Orak 1946:13).

Kızı Ayşe Sahavet (Orak) Özbay kendisiyle yüzyüze yapılan görüşmede bu satırların yazarına, babasının o günlerde zamanın şartlarında çok önemli ve büyük sayılabilecek bir bütçe olan 50 bin lirayı Türkiye Kılavuzu'nun başlangıç sermayesi olarak ayırdığını belirtmektedir. Buna ek olarak, şirketinin olduğu binada bir kat kitap, toplantı ve çalışmalarını gerçekleştirmek amacıyla düzenlenmiş, özel toplantı ve çalışma masaları yaptırılmıştır. Babasının çalıştıramadığı ilk ekipte yer alan isimlerin o günün en tanınmış bilim simaları olduğunu, çoğunlukla Siyasal Bilgiler Okulu'nun (A.Ü. SBF) hocalarından oluştuğunu hatırladığını belirtmiştir (Görüşme notları: 24.06.2011 Ankara).

İlk heyetin başarısızlığı Hüseyin Orak'ı pes ettirmez, tersine arkadaşı Mitat Artun'la birlikte tanınmış kişilerle çalışmaktan vazgeçerek, özellikle ve çoğunlukla Muallim Mektebi'nin (şimdiki Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi) hocalarından oluşan yeter bilgide, çalışkan, mütevazı, sebatkâr bir yazı heyeti oluşturulmasına karar verirler.

TÜRKİYE KILAVUZU NASIL HAZIRLANDI?

Türkiye Kılavuzu hazırlık çalışmaları için öncelikle, bir çalışma programı yapılır. Çalışmaya katılacaklara, gidecekleri yerlerde hangi hususlara dikkat edileceği, ne tür bilgilerin toplanacağı konusunda bir eğitim verilir ve formlar geliştirilir. Geliştirilen formları test için ilk iş olarak İçişleri Bakanlığı'nda çalışan Nuri Alpay'ı çeşitli illere gönderirler. Nuri Alpay'ın bu ilk temas ve tecrübeleri işlerin aksamadan yürümesi için alacakları tedbirler bakımından yararlı olur.

Yaklaşık iki yıl süren çalışmalar neticesinde yayınlanan "*Coğrafya, tarih, ekonomi, ticaret, tarım, kültür, sosyal ve turistik bakımlardan Türkiye Kılavuzu*"

adlı eserin birinci cildinin hazırlayıcıları olarak şu isimlere ve görevlere yer verilmiştir: Mütешеbbis ve sahibi: Hüseyin Orak; Düzenleyip yazarlar: Öğretmen Mitat Artun, Öğretmen Mustafa Nihat Özön, Öğretmen Cevdet Alas, Öğretmen Reşat Özalp, Öğretmen Şaban Taşkın, Hüseyin Orak; Yurdu gezerek inceleme ve derlemeleri yapanlar: Nuri Alpay ve arkadaşları; Haritaları hazırlayanlar: Muhittin User ve Zeki Başaran; Ankara şehir planını hazırlayanlar: Hüseyin Orak, Mitat Artun; Desinatör: Sabri Yetüman; Folklor kısımlarına yardım eden ve notaları veren: Ferruh Arsunar; Merkez bürosunda çalışanlar: Nuri Katırcıoğlu, Enver Ener, Feyzi Ad-sız; Basım ve teknik düzenlemeler: Necmettin Candan, Yılmaz Orak (oğlu) olarak belirtilmiştir (Orak 1946:2). Bu isimlerin dışında o günlerde Eskişehir Milletvekili olan Yavuz Abadan da çalışmalara fiilen iştirak etmiştir (A. Sahavet Özbay'la görüşme notları: 24.06.2011 Ankara).

Çalışma esnasında yerinde tetkik ve bilgi toplama yollarının dışında şu eserlerden faydalandığı kaydedilmektedir: Hayat, İslam, Meşhur Adamlar ve İstanbul Ansiklopedileri, Küçük Asya, Evliya Çelebi Seyahatnamesi, La TurqieD'asie, Türkiye Coğrafyası (Faik Sabri Duran), İktisadi Türkiye (Hamit Sadi Selen), İktisadi ve İçtimai Türkiye, Türkiye Havzaları ve Anayolları, Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti Yayınları, Büyük Türkiye, Balneoloji³ (Dr. Rıza Reman), Orta Yaylalar, Sıradağlar, Madenlerimiz, Güneydoğu, Asar ve Mahkukat, Kültür, Ziraat ve Ticaret İstatistikleri, İstatistik Yıllığı, DDY Nakliyat İstatistikleri, Köylerimiz ve Nüfus İstatistiği, Genel Nüfus, Hayvanlar, Meyveler ve Zeytincilik İstatistikleri, Anadolu Beylikleri, Ülkü, MTA, İktisadi Yürüyüş, Belediyeler ve Vilayetler Dergileri koleksiyonları, Turizm Kılavuzu, Halk Şairleri Antolojisi, Türk Dügünleri, İdari Taksimat, Bursa'dan Konya'ya Seyahat gibi önemli eserlerden

³ Sözcük anlamı banyo bilimi olan balneoloji, yer altı, toprak, su ve iklim kaynaklı doğal terapötik faktörlerin bilimi olarak tanımlanabilir. Doğal şifalı sular, çamurlar ve iklimsel faktörler gibi doğal terapötik kaynakları fiziksel, kimyasal, biyolojik, jeolojik, hidrolojik, ekolojik ve medikal yönden inceler. Bu nedenle fizik, kimya, biyoloji, hidroloji, jeoloji, klimatoloji ve tıp gibi değişik bilim dallarını bünyesinde toplayan interdisipliner bir alandır. Afyonkarahisar bölümündeki şifalı sular ve doğal kaynaklar kısmı ayrıntılıdır ve hazırlanışında bu bilimsel kaynakların etkisi görülmektedir (<http://zehirlenme.blogspot.com/2010/10/balneoloji-ve-balneoterapi-nedir.html>, Erişim tarihi: 24.02.2012).

ve Türkiye'nin muhtelif mikyasta haritalarından (kaynaklar Hüseyin Orak'ın belirttiği biçimde nakledilmiştir) (Orak 1946:18).

Eserde halkın kullandığı dilin kullanıldığı vurgulanarak, yeni terimler ve eski tabirlerin de bu esasa göre alındığı kaydedilmiştir. İhsai malumat (sayıma ait bilgiler) hiçbir ekleme ve çıkarmaya tabi tutulmaksızın resmi kaynaklardan olduğu gibi aktarılmış, 1945 sayımı verileri ilk cildin yayımı esnasında yayınlanmamış olduğu için burada 1940 yılı sayımı verileri dikkate alınmıştır.

Türkiye Kılavuzu çalışmasının dikkat çeken bölümlerinden biride her il ve ilçede doktor, avukat, ebe, diş hekimi, tüccar, işadamlarının isim isim verilmesidir. Bununla kılavuzun yıllarca ihtiyaca cevap vermesi hedeflenmiş, hatta bu isimler belirlenirken o il veya ilçede mukim, yerleşik olup olmadıklarına bakılmıştır. Kitapta, bu ismi geçenlerden hiçbir şekilde hiçbir ücret alınmadığının da altı çizilmiştir.

İdari taksimat bakımından il, ilçe ve bucaklara kadar inilmekle birlikte köyler sayısal olarak ifade edilmiştir. Birinci ciltte *Afyonkarahisar, Ağrı, Amasya, Ankara, Antalya, Aydın, Balıkesir, Bilecik, Bingöl, Bolu, Burdur, Bursa, Çankırı* (o dönemde Ankara'nın bir ilçesi olan Kırıkkale Ankara bölümünde genişçe işlenmiştir) olmak üzere 14 il ele alınmış, bunların ilçelerine de büyüklüklerine göre değinilmiştir. Her ille ilgili bölümün başında çalışmanın nasıl gerçekleştirildiği açıklanmış, ille ilgili saha çalışmalarını kimlerin yürüttüğü, bu kişilerin gittikleri yerlerde kimlerle görüştikleri, ayrıca ille ilgili bölüm yazılırken sahada elde edilen bilgiler dışında hangi kaynaklardan yararlandığı belirtilmiştir (Orak 1946:25).

İllerle ilgili olarak genel olarak şu başlıklar altında bilgiler verilmiştir: İl nasıl yazıldı?, İl ve ilçelere nasıl gidilir?, İlin coğrafi durumu: Arazi durumu, iklimi, suları, ziraat ve bitki durumu, hayvancılığı, yeraltı servetleri ve madenleri, sanayisi, dokumacılığı, ziraat ve bitki sanayisi, hayvancılık sanayisi, maden sanayisi, ticareti, yolları, taşıtları, nüfusu ve idari bölümü; İlin coğrafi mevkii ve tarihi: Abideleri ve eski eserleri, nüfusu, ticareti, tüccar ve işadamları, taşıtları, otelleri, lokantaları ve berberleri, kıraathaneleri ve hamamları, kültürel ve sosyal durumu, doktor, ebe ve avukatları, folkloru, yetiştirdiği büyük şahsiyetler ve milletvekilleri, sağlık durumu, içme suları, şifalı suları, ışık durumu, muha-

bere vasıtaları, eğlence ve mesire yerleri; İlçeleri...

Fotoğraflar ve haritalar gibi malzemelerle bezenmiş "Türkiye Kılavuzu" gibi bir eserin, Cumhuriyet döneminde devlet eliyle ulus inşa etme sürecinde önemli bir işleve sahip olduğu söylenebilir. Yayımlandığı zaman, Milli Eğitim Bakanı'ndan Cumhurbaşkanı'na kadar birçok devlet adamından ve aydından aldığı övgüye değer takdiri de bu açıdan değerlendirmek mümkündür. Anderson'a (1995) göre, modernleşme sürecinde matbaa sayesinde yazılı iletişim imkânlarının artmasıyla oluşan yazılı kültür ortamında şekillenen kamuoyu ile bir devletin egemenlik temelini oluşturan halk topluluğunu "millet" olarak hayal etmek mümkün olmuştur. Uluslaşma sürecinde nüfus sayımı, harita ve müze olgusunu vurgulayan Anderson, bunun devletin mülkünü, bu mülkün coğrafyasını, yönetilen insanların doğasını ve eskiliğinin meşruluğunu nasıl hayal ettiğini derinden belirlediğini ifade eder (Anderson1995:182). Türkiye Kılavuzu isimli eser incelendiğinde; Anderson tarafından vurgulanan her üç husus ile birlikte il il birçok konuda değerli bilgiler aktarıldığı görülür. Kısacası, modern toplum yaşamı, giderek artan bir iletişim ihtiyacını, bütün yurttaşlarını belirli standartlar çerçevesinde eğitime gereğini ortaya çıkarır. Böylece modern toplumlar, bir yandan bütün halkın ortak iletişim aracı olan dilin standardını belirlerken, diğer yandan bu ve diğer standartları bütün topluma yaymanın araçları olarak eğitim gibi kurumları yaratmaya çalışır (Belge 2011:110-112).

Birinci cildi toplam 850 sayfa olarak basılan eser, 1750 kuruş fiyatla okuyucuya sunulur. Hüseyin Orak'ın Kızı Sahavet Hanım'a imzaladığı nüshada belirttiği gibi, çocuklarının yurt seyahati ile başlayan bir süreç nihayete ermiştir: "Kızım Sahavet, hayatımın ellinci yılında yazdığım aziz yurdumun bu rehberini sizden aldığım ilhamla hazırladım. Bu benim size bırakacağım mirasın en büyüğüdür. Çünkü onun içinde tüm dünyaya bedel Türk vatanı vardır. Beni hatırladıkça bu eşsiz eserin içinde daima arar, bulur ve görürsün. Gözlerinden şefkatle öper, hayat yolculuğunun çetin yollarında mesut olmanı ulu Tanrı'dan dilerim. 27.03.1946."

Burada, 19. yüzyılın ortalarından itibaren Osmanlı İmparatorluğu'nda gelişmeye başlayan; "atalardan miras kalmış topraklar", "kendileri için kan dökülmüş topraklar" gibi deyişler temelinde şekillenen bir "vatan fikri"nin Orak'ın düşüncesi-

sinde önemli bir yer işgal ettiğini anlıyoruz. 1860-1870 yıllarında Namık Kemal tarafından güçlü bir şekilde dile getirilen vatan fikri, Jön Türk kuşağını da besleyerek 20. yüzyılın başında İmparatorluğun yönetici sınıfı ve seçkinlerinde "devlet vatanseverliği" ve "Türk milliyetçiliği" şeklinde billurlaşan temel iki kavrama ve ideolojik akıma hayat verdi (Georgeon 2006:16-17). Devleti, vatani korumak ve gerektiğinde kurtarmak duygusu ve düşüncesi, Osmanlı seçkinleri kadar cumhuriyet seçkinlerinde de oldukça baskın bir duygu ve düşüncedir. Resmi ideoloji, toplumun üyelerinin milli birlik içinde, ülke bütünlüğünü ve bölünmezliğini savunmasını ve bu yönde davranmasını ister (Ünsal 1998:20). Cumhuriyetin kurucu kadrosunu ve yetişmekte olan kuşağı derinden etkileyen böyle bir duygu ve düşüncenin güçlü etkilerini, bizzat Orak'ın şahsında da müşahade ediyoruz.

Kitap çıktığı andan itibaren özellikle ülke yönetiminde bulunanlardan ve üniversite, milli eğitim çevrelerinden, medyadan çok olumlu tepkiler almıştır. Cumhurbaşkanı (Milli Şef) İsmet İnönü, çalışmaya ilişkin Hüseyin Orak'a gönderdiği kutlama mesajında: "Türkiye Kılavuzu, sebatlı çalışmanın kıymetli bir mahsulüdür. Cemiyetimizin her katı için faydalı ve her kitaplığımızın başlıca eserlerinden biri olacaktır" (TK Broşür 1496).

Çalışmanın en başından beri takip eden Maarif Vekili Hasan Ali Yücel de bir yazı ile kamuoyuna kitabın önemini anlatmak ister ve şu cümleleri yazar: "Memleketimizi içte ve dışta tanıttacak eserlere ihtiyacımız büyüktür. Yurdumuzun tabiat güzelliklerini, tarih yadigârlarını, ürünlerini, ekonomik ve kültürel durumunu aydınlatan ve her meslekten insanı ilgilendirecek olan böyle bir kılavuzu çok bekledik. Hüseyin Orak'ın teşebbüsü ile vücuda gelen Türkiye Kılavuzu, bu ihtiyacımızı karşılamakta ve bekleyişimizin boşa olmadığını göstermektedir. Türkiye Kılavuzu ticaretle uğraşan ve yaşama konusu tabii olarak kâr ve menfaat olan bir yurttaşın kazançlarını memleket sevgisi ile memleket yoluna vermesinin çok kıymetli bir örneğidir. "Herşey gibi para da memleket içindir" düşüncesinin bir hayal olmadığına Hüseyin Orak unutulmayacak bir misal vermiştir. Büyük emekle hazırlanmış bu eserin mezziyetleri ve faydaları, kolayca tashih edilebilecek kusurlarını karşılayacak değerdedir. Fertçe ve devletçe bu hayırlı, hatta cüretli teşebbüsü desteklemenin bir vazife olduğu kanaatin-

deyim. Müteşebbisini ve çalışma arkadaşlarını takdirle karşılarım. Memleket irfanı adına kendilerine bütün yüreğimle teşekkür ederim (19 Mart 1946).” (TK Broşür 1946:1). Kitapla ilgili olarak, TBMM Başkanı M. Abdülhalık Renda, CHP Genel Sekreteri N. Kansu, Dışişleri Bakanı Hasan Saka, Eskişehir Milletvekili Yavuz Abadan gibi siyaset adamlarının yanı sıra Enver Ziya Karal, Faik Reşit Unat, Ali Fuat Başgil, İ. Alaaddin Gövsa gibi kamuoyunca bilinen bilim adamı ve yazarlar da övgü dolu ifadeler kullanırlar (TK Broşür 1946). Ulus Gazetesi, “Çok Faydalı Bir Eser” başlıklı uzun bir değerlendirmeye yazısı yayınlamış, Kılavuz’un neden yayınlandığını ve hangi amaçlara hizmet edeceğini aktarmıştır (20.03.1946). Son Telgraf Gazetesi’nde Reşad Feyzi Yüzüncü, okuyucularına eseri anlatırken şu cümleleri kurmaktadır: “... Ağrı vilayetine dair bu memlekette kaç kişi ne bilir? Türkiye Kılavuzu adlı eserde, Ağrı vilayetindeki halk türküsüne, bu türkünün şivesine, notasına kadar her şeyi bulabilirsiniz. Yolunuz Ağrı’ya mı düştü, hangi otelde kalacaksınız? Otellerin sayısına ve ismine kadar bu cilt içinde mevcuttur. Esere ilave edilmiş harita ve krokiler harikadır. ...” (27.03.1946). Türk Dili Gazetesi’nde Vehbi Evinç “Mühim Bir Eser” başlıklı yazısında eser üzerine övücü cümleler kurarken, her Türk aydınının ve tüccarının bu eseri almasını önerir (28.03.1946). Ankara Gazetesi’nde “Başkentin Kılavuzu” başlıklı makalede, Ankara bölümüne dikkat çekilerek çalışma takdirle karşılanmıştır (30.03.1946). Aydın Gazetesi’nde de “Türkiye Kılavuzu” başlıklı yazıyla eserin önemi üzerine uzun uzun durulmuş; “Gezmek görmek muhakkak ki okumak yazmak kadar faydalı bir işdir. Evvelce seyahatin zevki meşakındadır (*meşakkat: sıkıntı*) diyorlardı, bugün gezinin sırrı kılavuzdadır, diyorlar” cümlesiyle esere dikkat çekilmektedir (30.06.1946). Zamanın önemli yazarlarının esere olan ilgisini, köşelerindeki övücü yazılardan takip mümkündür. Akşam Gazetesi’nde Va-Nu (31.03.1946), Sonposta’da İsmet Hulusi İmset (31.03.1946), Burhan Cahit (03.04.1946), Mithat Cemal Kuntay (03.03.1946), Pazar Gazetesi’nde Aygün (01.04.1946), Cumhuriyet’te Abidin Daver (02.04.1946), Yeniçağ Mecmuası’nda Orhan Seyfi Orhon (06.04.1946), Türk Yolu Gazetesi’nde Cevdet Baykal (12.04.1946), Ülkü Dergisi’nde Ali Gündüz (16.04.1946) bu eserin önemi üzerine çok takdir edici yazılar kaleme almışlardır. Ancak Vakit Gazetesi’nde Hakkı Süha Gezgin’in kitaba ve ha-

zırlayıcısına övgüsü çok dikkat çekicidir. Gezgin, daha önce hiç bilmediği, tanımadığı bu garip işadamlarının çalışmasını “Gayret Himalayası” olarak niteler (30.04.1946).

Her kesimden olumlu, övgü ve takdir dolu desteğe rağmen Türkiye Kılavuzu’nun birinci cildi halkta ilgi görmez. Hüseyin Orak için maddi sıkıntılar bu aşamadan sonra aşılmaz olur. İşyerleri, fabrikaları, evi ipoteklidir. Kitaptan dolayı büyük bir borç yükü altına girmiştir. Resmi kurumlar satın alınması için genelgeler yayınlamalarına rağmen kendileri tahsisatları olmadığı gerekçesiyle kitaptan doğrudan alma gitmemişler; 1750 kuruşluk fiyat da o günün şartlarında halk tarafından çok bulunmuştur.

İşe bir vatan borcu olarak başlayan, ciddi bir sosyal sorumluluk anlayışı içinde hareket eden, karşılığında büyük bir eser oluşturan Hüseyin Orak, borçlarının altından kalkamaz hale gelir. Kamuoyunun bu derin ilgisizliğine karşı tepkisini elindeki tüm kitapları ve yayınlanacak ciltlerin dokümanlarını, taslaklarını sahibi olduğu Ankara Dikmen Keklikpınarı’ndaki kireç ocaklarında yakarak gösterir (Ayşe Sahavet Özbay’la yüzyüze görüşme notları: 24.06.2011, Ankara). Evini satar, işyerlerini satar, tasfiye eder, kadim dostlarının da kısmi yardımlarıyla hayatını sürdürmeye uğraşır. Ancak iş hayatından kaynaklanan sorunları ailevi duruma da etki eder. Eşinden ayrılır, sonraki yıllarda yeniden ticari hayatını canlandırmaya uğraşır, çok başarılı olamaz. Hayata asker olarak başlamış olmak, değişik dönemlerde askeri vazifeler ifa etmek ilerleyen yaşında işe yarar, kendisine Milli Savunma Bakanlığı’nca bir miktar gazi emekli-malul aylığı bağlanır. Büyüyüp iş gücü sahibi olan çocuklarının da katkılarıyla yaşamını sürdürür ve 1968 yılında vefat ettiğinde askeri törenle, Ankara Cebece Askeri Şehitliği’nde toprağa verilir (Ayşe Sahavet Özbay’la yüzyüze görüşme notları: 24.06.2011 Ankara)⁴.

TÜRKİYE KILAVUZU İÇİNDE AFYONKARAHİSAR İLİ

Türkiye Kılavuzu’nun 25. sayfadan 69. sayfaya kadar olan bölümü Afyonkarahisar iline ayrılmıştır.

⁴ Bu konu ile ilgili geniş bir çalışma olarak bkz. Avşar, Z. ve Yüksel, M. (2012). Türkiye’nin İlk Turizm Rehberi “Türkiye Kılavuzu” ve Hazırlayıcısı Hüseyin Orak, *Anatolia Turizm Araştırmaları Dergisi*, 23 (1): 151,158.

Bölümün nasıl yazıldığıının anlatıldığı kısımda Afyon iline giden araştırma ekibinden Cahit Beğenç ve Kemal Irmak'ın mahallinde incelemeler yaptıkları, başta Afyon İlbayı Şefik Bicioğlu olmak üzere, Belediye Reisi Kemal Aşkar, CHP Başkanı Mahir Erkmen, Afyon Lisesi Fransızca Öğretmeni Edip Ali Berk, Müze Müdürü Süleyman Tekiner, Avukat Necip Yersel, Milli Eğitim Müdürü Fazıl Gönen, Sağlık Müdürü Dr. Baki Bilgili, Ticaret Odası Katiibi Hamdi Coşkun, Ankara'da Afyon Pazarı Sahibi Mehmet Şişman, Sandıklı Kaymakamı Lütfi Karayün, Sandıklı Halkevi Başkanı Haydar Koçak, Dinar Kaymakamı Ekrem Rollas, Dinar Halkevi Başkanı Osman Kitiş, Emirdağ Halkevi Başkanı Emin Eren, Emirdağ'nda Manifatura Tüccarı Emin Erenoğlu, şekerci Mustafa Erşahin, Bolvadin Halkevi Başkanı Hüseyin Telli, Çay Bucağı Halkevi Başkanı Besim Arısoy ile görüştükleri ve ayrıca çeşitli kitaplardan, mecmualardan, broşürlerden ve özellikle Halkevi yayınlarından yararlanıldığı kaydedilir (Orak 1946:27).

Kılavuzda ise ülkenin diğer yörelerinden ile ulaşımın nasıl olacağı da anlatılmaktadır. Buna göre, Afyonkarahisar'a, Konya, Eskişehir, İzmir, Denizli, Burdur, Isparta cihetlerinden (yönlerinden) tren yolu ile gidilir. Afyonkarahisar'dan Sandıklı ve Dinar ilçelerine tren ve her mevsimde dört tekerlekli taşıtlarla ulaşım elverişli yol vardır. Bolvadin'e, Emirdağ'a da Çay bucağına kadar tren ile oradan da her mevsimde işleyen tekerlekli taşıtlarla gitmek mümkündür (Orak 1946:27).

Ayrıca ildeki taşıtların anlatıldığı bölümde, Afyon'u ilçelere bağlayan yollarda otomobil, kamyon, otobüslerin işlediği, yaz mevsimlerinde taşıtların sayılarının arttığı; nakliyatta ise bunlardan başka kağnı ve arabalarından, yük hayvanlarından istifade edildiği, şehir merkezinde ise çokça "tatar arabaları" denilen dört tekerlekli yük arabaları ve yaylıların bulunduğu belirtilmektedir (Orak 1946:37).

Ülkemiz genelinde karayolu ve demiryolu ağındaki gelişmeyi, Osmanlı'dan başlayarak Cumhuriyet döneminde de devam eden modernleşme ve kalkınma hamleleri çerçevesinde sürdürülen ulaşım politikalarının bir parçası olarak görmek gerekir. Özellikle 1850'den sonra, demiryollarının yapılması ve bir karayolu ağının oluşturulması, ulaşım ve iletişim imkânlarını artırarak Osmanlı toplumunda yaşanmakta olan değişime yeni bir boyut

ve hız katmıştır. Bu sayede yalnızca kıyı kesimlerinde değil, aynı zamanda iç bölgelerde de kentleşme oranları yükselmeye başlamıştır. Başlangıçta tarım sektöründe başlayan değişim, zamanla diğer sektörlerle de yayılmıştır (Karpat 2006: 455).

Ulaşım imkânları açısından, toplumsal değişim sürecinde şehre bakıldığında; bir kentin sosyo-kültürel bakımdan dönüşümünde ulaşım ağının önemli bir rol oynadığını kaydetmek gereklidir. Osmanlı İmparatorluğu, 18. ve 19. yüzyılların değişim ve dönüşümlerinden geçerken Osmanlı ekonomisi ve piyasaları esas olarak liman kentlerinden iç kesimlere doğru kollara ayrılan yol ağlarıyla Avrupa piyasalarına bağlanarak onların etkisi altına girdi (Kasaba 1998:16). Bu dönemde Osmanlı İmparatorluğu'nun batı ya da Avrupa merkezli modernleşme projesine çevreselleşerek eklenmesi, Osmanlı ekonomik ve toplumsal yapısında yol açtığı değişmeye paralel olarak kentlerde de bir değişim yaratıyordu. Özellikle önemli liman kentlerinde değişen ticaret biçimi ve kentlerin değişen dış bağlantıları, şehirlerde geleneksel merkez dışında yeni bir modern merkezin doğmasına neden oluyordu. Şehir içi ilişkilerin yaya olarak kurulması terk ediliyor, bağlantıları bundan böyle araba ve tramvay gibi toplu taşıma araçları sağlıyordu. Bu da şehir nüfusundaki artışlara bağlı olarak yeni alanların iskâna açılması anlamına geliyordu (Tekeli 1998: 142-146).

Türkiye Kılavuzu içinde, Afyon'un yolları bahsi genişçe ele alınmış, ilin dört yönden gelen yolların kavşak noktasında olduğu özellikle vurgulanmıştır. Burdur'a olan tren bağlantısının Burdur-Antalya karayolunun tamamlanmasıyla Afyon'u bir limana daha açacağı; mevcut haliyle önemli bir transit yolu olan şehrin bu şekilde daha işlek hale geleceği vurgulanmaktadır. Keza demiryolları anlatılırken ilin doğu, batı, kuzey ve güney yönlerine giden demiryollarının ülkedeki ticaret merkezlerini birbirine bağladığı ifade edilmektedir. O tarihlerde il sınırları içinde kalan demiryollarının uzunluğu 360 km'dir. Kuzeyindeki Kütahya'ya 107, Eskişehir'e 170, Haydarpaşa'ya da 477 km uzaklıkta bulunmaktadır. Bu yönlere uzanan demiryollarının 50 km'lik kısmı il sınırları içindedir. Konya'ya uzaklık ise 273 km olup, bu yöndeki demiryolunun 84 km'lik kısmı yine Afyon sınırları içinde bulunmaktadır. Ancak o günün şartlarında kilometrelerin ve yolun bulunmasının günümüzün

konforu ile anlaşılması lazımdır. 1946 yılında Konya Akşehir ilçesinden Afyon Lisesi'ne parasız yatılı öğrenci olarak gelen Ömer Şarlak, hatıratında bu yolu şöyle anlatır: "Akşehir- Afyon arası 98 kilometre idi. Bu gün otomobille bu mesafeyi 1-1,5 saatte almak mümkün ancak 1946 yılında Konya'dan Afyon'a kara tren adı verilen bir trenle 10-11 saatte ulaşabiliyordu. Karayolları da yapılmadığı için Akşehir'den Afyon'a sadece Deli Hüseyin adlı birinin işlettiği otobüsle sekiz- dokuz saatte ancak gidilebiliyordu." (Şarlak 2004: 3). Batıya giden hat ile Uşak 134 km, İzmir'e ise 320 km mesafededir. İl merkezinden güneye giden hat ise Sandıklı ilçesinden geçmektedir. Bu hat 113. km'sinden sonra Karakuyu istasyonundan iki kola ayrılır: Güneye giden kol Burdur ve Isparta'yı Afyon'a bağlar; batıya giden hat ise Denizli ve Aydın illerine ulaşır.

İlin şose yolları da yine ayrıntılı bir şekilde anlatılmaktadır. Şose yolların ticari açıdan olduğu gibi "turistik" bakımdan da ile büyük faydalarının olduğu belirtilirken, doğuda Akşehir ve Konya'ya uzanan yolun 230 km ve Konya'ya kadar bazı düzensiz yerleri olmakla birlikte genelde düzgün ve her mevsimde tekerlekli taşıtlara elverişli olduğu vurgulanır. Afyon'dan Burdur ve Isparta'ya ve Antalya'ya uzanan yol ise 298 km uzunluktadır. Bu yol da her mevsim tekerlekli taşıt trafiğine müsaittir ve Antalya'da o tarihlerde demiryolu olmadığı için Antalya'nın iç ticareti bakımından çok büyük önem taşımaktadır. Keza Afyon-Denizli yolu ise 229 km'dir. Ancak bir kısmı düzgün olmayan bu yolda o tarihlerde yağmurlu havalarda tekerlekli taşıtların işlemesi mümkün değildir. Afyon-Kütahya yolu ise 77 km olup, Eskişehir'e kadar düzgün devam eder ve Afyon-Eskişehir arası 157 km'dir. Yol kenarlarında kuyu, çeşme yoktur. Bu konuda da okuyucu uyarılır.

Coğrafi durumu belirtilirken, "Afyon ili, Orta Anadolu'yu Batı Anadolu'ya bağlayan geçit alanının güneyinde bulunur. Bu il doğuda Konya, güneydoğuda Isparta, güneyde Burdur, batıda Denizli ve Kütahya ile sınırdır" (Orak 1946:27) denilmektedir.

Afyonkarahisar'ın 1940 yılı nüfus sayımına göre 149.538'ierkek, 166.496'sı kadın olmak üzere toplam nüfusu 319.034'tür. Merkez ilçesinin nüfusu ise 126.816'dır. Bununun 60.915'i erkek, 65.901'i kadındır. Şehir merkezinde yaşayanların nüfusu ise 25.897'dir (Orak 1946:44). Ayrıca o zamanın idari

taksimatı içinde ilin merkez ilçe dışında dört ilçesi bulunmaktadır: Bolvadin, Dinar, Emirdağ ve Sandıklı. Bucakları ise, merkez ilçeye bağlı olarak, Çobanlar, Sincanlı, Şuhut, Eğret (İhsaniye), İscehisar; Bolvadin'e bağlı olarak Çay ve İshaklı; Dinar'a bağlı olarak Dazkırı ve Çölovası, Emirdağ'a bağlı olarak Bayat, Davulga ve Ümraniye; Sandıklı'ya bağlı olarak da Hocalar sayılır. Bunların dışında ilin toplam köy sayısı 479 olarak belirtilmektedir (1946: 37). Günümüzde ise, Merkez ilçe Afyonkarahisar'la birlikte, 16 ilçe, 19 Merkeze bağlı belde, 78'i ilçelere bağlı olmak üzere beldeleriyle 490 köylük bir il merkezidir. Afyonkarahisar, Çobanlar ve İscehisar bucaklarıyla 62 köyün bağlı olduğu merkez ilçeyi oluşturur (Afyon Belediyesi web sayfası, 2012).

Çalışmada Afyonkarahisar'ın coğrafi yapısı, arazi durumu, iklimi, suları, hayvancılığı, yeraltı servetleri ve madenleri, sanayisi üzerinde de ayrıntılı olarak durulmaktadır.

Suları bahsinde, Afyon topraklarından çıkan suların üç ayrı yöne aktığı ifade edilir. Bu yönler: 1. Sakarya sathı maili; Bayat Yaylası'ndaki sular genel olarak batıdan doğuya doğru akmakta olup Sakarya Irmağını beslemektedir. 2. Akarçay ve göller sathı maili; İlin batı sınırındaki Ahırdağları'ndan çıkarak doğuya doğru akan Akarçay kuzeyden Seyitler Deresi, güneyden de Çay İstasyonu ile Bolvadin arasındaki şosenin batısında bataklık yapar. 3. Menderes sathı maili; Dinar ilçesi yakınından ve Kumalar dağından çıkarak batıya akan dereler Büyük Menderes'in bir kolu olan Küfi Çayı'nı meydana getirirler, diye sıralanır. Diğer taraftan ilin gölleri ile ilgili de bilgiler verilmektedir. Akşehir, Eber, Acıgöl, Pınarbaşı ve Karamık gölleri sıralanmakla birlikte, Konya-Afyon arasındaki Akşehir gölü ile ilgili bilginin basılmadan imha edilen Konya ili bölümünde verileceği vurgulanarak yalnızca diğer göllerle ilgili olarak bilgi sunulmaktadır. Öte yandan, ilin bataklıkları ile ilgili de bilgi aktarıldıktan sonra, sıtma kaynağı olan bu bataklıkların kurutulması için yoğun bir çaba gösterildiği not edilmektedir (Orak 1946:26-28).

Afyon ilinin ziraat ve bitki durumunun anlatıldığı bölümde, özellikle orman bakımından pek zengin olmadığına altı çizilirken, bazı dağlarda yer yer ormanlıklar olmakla birlikte, genel olarak arazinin tamamen çıplak olduğu; bahar yağmurlarıyla birlikte buraların yeşil bitki örtüsüyle kaplanması- na rağmen bu bitkilerin mayıstan itibaren sararma-

ya başladığı belirtilir. Başlıca ormanlık alanlar ise, Bey ve Elma Dağları'nın yamaçlarındaki Han, Ağlarca, Peçete, Burhaniye, Eynihan ormanları olarak sıralanır. Buralardaki ağaçların çoğunlukla akçam, karaçam, meşe, kızılmeşe, palamut ve az miktarda ardıç olduğu ifade olunur. Yine Ahır Dağı'nın sağında ve solunda kalan alanlarda da ormanlık bölümlerin bulunduğu, Emir ve Sultan Dağları'nın yamaçlarındaki küçük koruların genellikle önemsiz miktarda meşe ve ardıçlardan oluştuğu, Dinar ve Sandıklı arasında uzanan Akçadağ'ın kuzey yamaçlarının da ormanlık olduğu kaydedilirken; il ormanlarının büyük işletmelere elverişli olmadığı, il ihtiyacını karşılamadığı, ancak son yıllarda il içinde ağaç yetiştirmek için çok canlı bir çabanın gösterildiği, bu maksatla il merkeziyle Dinar ve Bolvadin ilçelerinde belediyelere ait fidanlıklarda binlerce ağaç yetiştirildiği, bucağ ve köylerde de birçok ortak fidanlıkların meydana getirildiği aktarılır (Orak 1946:28).

İlin çok geniş otlaklıklarının bulunduğu, ekilip işlenmeyen topraklarda hayvanlar yayıldığı için yaz aylarında sürülerin Bayat Yaylası, Sultan Dağları, Emirdağ, Hamatlıdağ, Ahırdağ ve Kumanklar Dağı'ndaki boy otlaklı yerlere götürüldüğü belirtilir (Orak 1946:29).

İl topraklarının büyük kısmının ziraata ayrıldığı, her yıl ortalama 340 bin hektarın ekildiği, bunun %66'sının hububat, %28'inin baklagiller ve %6'sının sını bitkiler olduğu; hububata ayrılan toprakların da %72'sinin buğday ekimine ayrıldığı, ilin Konya ve Ankara'dan sonra ülkenin üçüncü buğday üreticisi durumunda bulunduğu (yıllık 130 bin ton); diğer hububat ürünlerinin arpa, yulaf, mısır ve burçak olduğu; bunların dışında büyük kısmı Sandıklı'da olmak üzere 2650 ton nohut, 600 ton mercimek, 400 ton da fasulye üretildiği kaydedilmektedir. Sınai bitkilerin başında ise 16. yüzyıldan beri ekilen ve ile adını veren haşhaşın geldiği, her yıl ortalama 15 bin hektar arazide 4 bin ton haşhaş ve bundan da 50 bin kilo afyon sakızı elde edildiği belirtildikten sonra, haşhaşın nasıl ekildiğinden hasadına ve üretime dönüşmesine kadar her husus çok ayrıntılı olarak anlatılır (Orak 1946:29-30).

Komşu illerde şeker fabrikaları bulunmasından dolayı ilde şeker pancarı ekimi de yapılmaktadır. İlde üretilen yaklaşık 50 bin ton şeker pancarı bu fabrikalara verilir. Ayrıca ilde yıllık yedi bin ton civarında patates üretimi vardır. İl genelinde ayrıca

yılda beş bin ton meyve üretilmektedir ve bunlar ağırlıklı olarak armut, elma, erik ve vişnedir. Afyon merkez ve Emirdağ yoğunluklu üç bin hektar kadar bağdan yıllık 3.500 ton üzüm elde edilmektedir (Orak 1946:31).

İlde ziraat ve bitkilere dayalı bir sanayi bulunmadığı tespitine yer verilir. Orman ürünlerinin bir kısmının ancak tarım aletleri yapımında kullanıldığı, bir kısmının ise yakıt olarak faydalanılacak durumda olduğu belirtilerek, kereste ihtiyacının büyük kısmının dışarıdan temin edildiği, ilde kereste fabrikası bulunmadığı, merkezde birkaç atölyenin bulunduğu, Emirdağ'da ise fazla miktarda dört tekerlekli araba yapan imalathaneler olduğu bilgisi aktarılır. İlde üretilen hububatın önemli bir kısmının diğer illerde satıldığı, Toprak Mahsulleri Ofisi'nin il merkezinde bir silosu, Dinar, Sandıklı ve Çay'da ise birer deposu bulunduğu; halkın kendi ihtiyacını karşılayacak kadar buğdayı su değirmeninde öğüttüğü, il merkezinde bir, Dinar ilçesinde iki un fabrikasının bulunduğu, havyan yemi olarak kullanılan burçak kırımı için de özel değirmenlerin bulunduğu; haşhaş yağı çıkarmak için çok sayıda presin var olduğu, bu preslerde sıkıştırılan 25 kilogram haşhaştan 11 kilo civarında yağ alındığı, aynı preslerde susam yağı da çıkarıldığı, üzümlerin çok önemli bir kısmının yaş iken tüketildiği, kalanından pekmez, cevizli sucuk gibi ürünler elde edildiği; dokumacılığın Dinar ve Sandıklı'da yoğunlaştığı, Dinar'da 250 ve Sandıklı'da 214 tezgâhlı dokumacılar kooperatiflerinin bulunduğu ve genellikle dokumanın bu el tezgâhlarında yapıldığı, kullanılan pamuk ipliklerinin dışarıdan getirildiği, ancak ilin ihtiyacını karşılayacak kadar üretim yapılabildiği, kaput bezi, astarlık, alaca gibi giyim eşyalarının üretimine yarayan dokumaların yapıldığı; ayrıca Bolvadin ve Dinar'da az miktarda yetişen kendirden urgan, sicim, ip yapılırsa da ham kendirin ile daha çok Kastamonu yöresinden getirildiği aktarılır (Orak 1946:33).

İlde geniş otlak ve yaylakların bulunması, başta koyun olmak üzere her çeşit hayvanın yetiştirilmesine imkân vermektedir. İlde her cinsten vergiye tabi 1.220.000 baş kadar hayvan olup bunun %63'ünü koyun, %14'ünü tiftik keçisi, %13'ünü sığır, %4'ünü kıl keçisi, %1'ini manda ve geri kalan %5'ini diğer hayvanlar teşkil etmektedir. Koyunlar genellikle dağlıca cinsidir ve karaman cinsi azdır. Koyunlarının çokluğu açısından il yine Konya ve

Ankara'dan sonra ülkede üçüncü sıradadır. Keza il kümes hayvanları bakımından da zengindir (Orak 1946:31). İlde her tür hayvanın bolluğu hayvancılık ürünlerini de çeşitlendirmiştir. Yapağı ve keçi kıl-larından el tezgâhlarında çeşitli dokumalar üretilmektedir. Başta Emirdağ ve Bolvadin yöresi olmak üzere ilin diğer bölgelerinde yapağı ve kıl iplerinden "Kazıl" adı verilen kilim, at çulu, çuval, gebre, yem torbası dokunmaktadır. Bunların bir kısmı da il dışında pazarlanmaktadır. Kepenek ve çeşitli keçe ürünlerin üretimi de yaygındır. Süt, yağ, peynir, kaymak ilin ihtiyacını karşıladığı gibi bol miktarda da ticari emtia olarak diğer illere gönderilmektedir. İlde çeşitli peynir türlerini üreten imalathaneler bulunmaktadır. Sucuk yapımında da Batı Anadolu'nun en ileri vilayetidir. Hayvan derilerinin önemli bir kısmı ham olarak satılmaktadır. İl ve ilçelerdeki tabakhanelerde işlenen deriler mahalli ihtiyaca dahi yetmemektedir (Orak 1946:34).

Yer altı servetleri ve madenler konusu ele alınırken de arazinin püskürük kitlelerden meydana gelmiş olmasından dolayı çeşitli madenler bulunduğu; yer yer görülen cıva grafit, kalay, kurşun, mangan, demir, linyit, kükürt, kaolin madenlerinin MTA tarafından etüt edildiği ancak hâlihazırda işletilen yer altı servetlerinin taşocakları ve madensuyu olduğu belirtilir. İncehisar somaki mermer yataklarının beyaz, pembe, erguvani, leylaki, koyu menekşe ve mavi damarlarıyla ünlü olduğu, vaktiyle Roma'ya buradan epeyce mermer sevk edildiği, İtalya'nın birçok şehrindeki abidelerde bu mermerlere rastlandığı, hatta Saint Pierre Kilisesi iç sütunlarıyla, Roma dış duvarlarında bu mermerlerin kullanılmış olduğu bilgisi aktarılır. Altmış yıl önce bir Fransız şirketi tarafından keşfedilen bu ocaklardan çıkarılan mermerlerin büyük bloklar halinde İzmir limanından ihraç edildiği ancak Birinci Dünya Savaşı ile birlikte tesislerin öylece kaldığı, çalışmanın yapıldığı dönemde ise Sadettin Bulduk ve Celal Hamamcı adlı müteşebbislerce işletildiği, Ankara'da yapılmakta olan Kamutay Binasının ve İnönü heykeli kaidesinin bu mermerlerden seçildiği, ancak işletmenin modern vasıtalarla yapılmaktan uzak oluşu da zikredilir. Seydiler ve Bayat'ta bulunan değirmen taşı ocaklarının bölgenin ihtiyacını karşıladığı, Sandıklı Başağaç Köyü'nde granit ocaklarının 12 yıldan beri işletildiği, şehrin yollarda kullanılan parke taşı ihtiyacını karşıladığı gibi civar illere de sevk edildiği, terki-

biyle dünya maden suları içinde bir numaraya konan Afyon-Kütahya demiryolu üzerindeki Hamam istasyonu civarındaki Afyon maden sularını Kızılay Kurumu'nun işlettiği, yerden fışkıran bu kaynağın modern bir tesiste işlendiği, günlük verimin 15 bin şişe ama gerekirse daha çok üretilebileceği bilgisi nakledilir. Özellikle linyitin Afyon Merkez Alderesi, Eseli ve Bolvadin Karabağkale muhitle- rinde çıktığı, ancak demir, kükürt, bakır gibi damarların var olmakla birlikte işletilmeye elverişli olmadığı kaydedilir (Orak 1946:31-33). Ancak maden sanayi konusunda il, kaynaklar kadar zengin değildir, il merkezi ve ilçelerde demirci ve tesviye- ci dükkânları bulunmaktadır. Araba imalathanelerinin demir aksamalarını yapan imalathanelerden başka il merkezinde torna tezgâhi ve döküm ocağı bulunan oldukça büyük bir atölye vardır (Orak 1946:34).

Şehrin ticari hayatı yine bağımsız bir başlık altında anlatılmaktadır. İlde elde edilen zirai, hayvani ve madeni maddelerin kısmen işlendiği ve daha çok iç pazara satış yapıldığı; hububat, baklagiller ve sınai ürünlere dayalı bu ticaretin pek ileri sayılamayacağı, ilçelerdeki ticaretin il merkezine yansımadağı ve ili beslemediği belirtilirken; Birinci Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşları'nın Afyon ticari hayatını kökünden yıktığı, ticari hayatın merkezden ilçelere kaydığı ifade edilir. Ticari hayata dair sektörleri incelerken verilen bilgiler yinelenirken, ilde Ziraat, İş Bankası ve Terakki Servet Bankası şubelerinin bulunduğu bilgisi de aktarılır. Memur ve müstahdemlere ait ayrıca bir de İstihlak Kooperatifi bulunmaktadır. Çalışmanın bütünü bakımından önemli bulduğumuz bir tarafı da Türkiye Kılavuzu'nun hazırlanma gerekçesi ve hedef kitesini ilgilendiren ilin önemli tüccar ve işadamlarının isim, meşgale ve adreslerinin yer aldığı bölümdür. Burada Afyonkarahisar'ın ticari ve sınai hayatında önemli yer tutan isimlere yer verilmiştir (Orak 1946:45-46). Ayrıca ilçeler anlatılırken de ilçelerdeki önemli işadamları ve tüccarlar yine aynı şekilde listelenmiştir.

İlin coğrafi durumu aktarılırken yine Konya-Eskişehir, Konya-İzmir, Konya-Balıkesir, Konya-Isparta, İzmir-Eskişehir ve Isparta-Eskişehir demiryolları kavşağında bulunması nedeniyle çok önem taşıdığı vurgulanır.

Şehrin Kurtuluş Savaşı'ndaki önemi ve rolü üzerinde de bu bağlamda durulmuş, "... Türk inanç ve

iradesini, kurtuluş aşkını cihana yankıladığı gibi, savaştan sonra da yapıcılık, sağlık ve bayındırlığa olan sevgisini eserlerle belirten bir örnek şehir olmak şerefini kazanmıştır. Başta Hükümet olmak üzere, belediyenin ve şahısların yeni Afyon'u kurma yolunda aldıkları tedbirler ve gösterdikleri gayretler büyüktür (...)" (Orak 1946:38).

Şehirde Cumhuriyet dönemi ile birlikte yaşanan gelişmeler, planlamalar anlatılırken, tarihi ile ilgili de ayrıntılı bilgi aktarılmaktadır.

Şehrin abideleri ve eski eserleri de yine çalışmanın önemli bir başlığı olarak karşımıza çıkmaktadır. Özellikle Afyon Kalesi, Demirlikale, Toprak kale, Gezler Kalesi ile ilgili tarihi ve mimari bilgilerin yanı sıra, şehirdeki önemli camiler, hamamlar, kervansaraylar sayılmaktadır. Afyon Müzesi ve Zafer Anıtı da yine çalışma içinde anlatılmaktadır (Orak 1946:42-44).

Eserde, Afyonkarahisar'da konaklama imkânları da ele alınmıştır. Bir gezgine önerilebilecek oteller olarak Afyon Palas, Safa, Ferah, Isparta, Emniyet otelleri sayılmış ve bu otellerin özellikleri, mevkiileri belirtilmiştir. Lokantaları olarak da İstasyon Lokantası, Salim Pancar'ın Kanaat Lokantası, Safa Lokantası, Uzun Çarşı'da Bekir Pancar Lokantası ile Besler, İkbal ve İsmet lokantaları zikredilmiştir. Bir gezginin ihtiyaç duyabileceği bir diğer esnaf gurubu da kuşkusuz ki berberlerdir ve Işık Berberi (sahibi Süleyman Şendir, Bay-Bayan berberi) Halk, Doğu ve Şen Berber, anılmaya değer bulunmuştur. Safa, Ferah, Merkez Kırathaneleri ve Şehir Gazinosu seçkin halk tabakasının oturdukları yerler olarak sıralanmıştır. Gezinler için hamamlara dair bilgiler de ihmal edilmemiştir, buna göre şehirde maden kömürü ile ısıtılan ve oldukça temiz olan hamamlar şehir içinde dört tanedir, bunlar: İmarret Hamamı (sahibi Bay Osman), Millet Hamamı (sahibi Hasan Deperli), Yeni Hamam (sahibi Ömer Keçeci), Alaca Hamam (sahibi Bay Niyazi) olarak sıralanır (Orak 1946:45-47).

Şehrin kültürel ve sosyal durumu ile ilgili bilgilerin de yer aldığı çalışmada, Kurtuluş Savaşı ve Cumhuriyet'le birlikte kökü çok eskilere dayanan Afyon kültürünün büyük gelişmeler kaydettiği, merkez ilçesinin ilkokul bakımından pek çok ilde ileri olduğu, şehirde altı ilkokul bulunduğu ve merkez ilçe köylerinde okulsuz köy kalmadığı belirtilir. Ayrıca ilk ve ortaokulu bitiren çocukların orta kısımlı lise, Erkek Sanat Enstitüsü, Ali Çetinkaya Kız Sanat Enstitüsü, Akşam Kız Sanat Okulu

gibi eğitim kurumlarına gittiği; ilde iki kütüphane bulunduğu, Halkevi ve Gedik Ahmet Paşa Kütüphanelerinde eski ve yeni harflerle basılmış pek çok eserin olduğu, Haber adında haftada üç gün yayınlanan bir gazete ile Taşpınar adlı aylık bir Halkevi dergisinin yayınlandığı, ayrıca şehirde Doğan, İkaz, Zafer, Nur olmak üzere kitap ve dergi basılan dört basımevinin var olduğu bilgileri aktarılır. Şehirde A. Şeref Ayyıldız ve Murat Doğan'ın kitabevleri ile Milli Eğitim Bakanlığı yayınevleri de o yıllarda faaldir (Orak 1946:48).

Şehirde spora ilginin çok yüksek olduğu, Gençler Birliği, Demirspor, Alay Gücü, Lise ve Halkevi Kulübü gibi spor kuruluşlarının sporun gelişimine büyük katkı sağladığı ve şehre modern bir stadyum yapılmakta olduğu kaydedilir. İlde ayrıca, Hava, Kızılay ve Çocuk Esirgeme Kurumları da bulunmaktadır. Afyon Halkevi'nin şehre ve halka hizmetlerine de vurgu yapılmaktadır (Orak 1946:48).

İldeki doktor, ebe ve avukatlar da yine sıralanmaktadır. Buna göre, ilde bulunan doktorlar: Bay Avni Tan, Nuri İsmail Akay, Salih Tefik İmre, Emin Kurtaran, ebeler: Bayan Mevhibe ve Bayan Aliye'dir. Avukatlar ise: Bay Halil Hilmi Bozca, Mehmet Necip Yersel, Nazif Kutman, Nazif Akan, Zeki Alptekin, Kemal Özçoban, Abdullah Arı, Malik Entemiz, Halük Sözer ve Hulusi Ergür'dür (Orak 1946:49).

Türkiye Kılavuzu adlı çalışmanın en önemli yönlerinden biri de illerin folkloruna dair bilgiler aktarmasıdır. Kılavuzun bütününde "Folklor" kısmı ülkenin önde gelen araştırmacılarından Ferruh Aksunar tarafından hazırlanmıştır. Bu bakımdan da ayrıca değer taşımaktadır. Afyonkarahisar kısmı folklorla ilişkin aktarılan bilgiler yönüyle de değerlidir.

Afyonkarahisar'ın mahalli adetleri, raksları, düğün, nişan törenleri ile ilgili bilgiler verilir. Afyon'a özgü kına koyma âdeti ve bu seremoni esnasında kızların ve kadınların giysilerinden 'şatarın', tutum ve davranışları anlatılır ve söyledikleri kına türküsü aktarılır: Kınası karılır tasta/oğlan evi pek havasta/ kız anası kara yasta/ sağdıçım kınan kutlu olsun- orda dirliğin tatlı olsun (...)"

Folklor bahsinde aktarılan bir diğer türkü de *İslamoğlu Türküsü*'dür. Afyon-Denizli havalisinde yaşamış yiğit bir adam olan İslamoğlu, devrin kötülüklerine dayanamaz, atlanıp, silahlanıp dağa çıkar, hükümet kuvvetleriyle girdiği bir çarpışmada

hükümet kuvvetlerini Afyon Kalesi'ne sıkıştırıp yener. Halkın da tasvibiyle uzun yıllar bölgede hüküm sürer ve adına türküler yakılır (Orak 1946:49-50).

Bu bahiste anlatılan bir diğer ilginç ve önemli folklorik gelenek de evlenme çağına gelen Afyonlu kızların her Hıdırellez'de sabah çok erken saatlerde Afyon Kalesi'ne çıkıp "Kız geldi" adı verilen gediklerden birinden dışarıya kısmet istemek üzere seslenmeleridir: *Ahdım ahdım/altın bahtım/evlenmek vaktim*. Yine inanışa göre, Afyonlu olmayıp da bu yerde dilekte bulunan kızların da dileği kabul olunmuş (Orak 1946:50).

Afyonkarahisar'ın yetiştirdiği büyük şahsiyetler ve milletvekilleri de Türkiye Kılavuzu'nun Afyonkarahisar Bölümü'nde yer almaktadır. Bunlar, Mevlana'nın Divan-ı Kebir'ini İran'dan getiren şair-mutasavvıf Mehmet Semai, meşhur hattatlardan Ahmet Şemsettin Efendi, Ahter-i Kebir sözlüğünün yazarı Şemsettin Ahteri, Tababet Lügati'nin yazarı Mazhar Paşa, büyük şair ve mutasavvıflardan Sultan Divani, Demirci Ulu, Dehşeti, Harabi, Sandıklılı Fikri Efendi gibi isimlerdir. O yıllarda Afyon milletvekilleri ise, Ahmet Halit Selgil, Ali Çetinkaya, Ali Taşkapılı, Berç Türker, İsmail Hakkı Baltacıoğlu, Mebrure Güvenç ve Suat Yurtkoru'dur (Orak 1946:51). Dikkat edileceği üzere, ilden milletvekili seçilen (yapılan) bir gayri Müslim ve bir de bayan mebus bulunmaktadır.

Sağlık Durumu başlığı altında ilin sağlık şartları ile ilgili bilgilere yer verilmekte; sağlam havası, güzel içme suları, bataklıkların kurutulması, kanalizasyon gibi sebeplerle, ilde bulaşıcı hastalıkların önüne geçildiği, Sağlık Müdürlüğü, Sıtma Savaş Merkezi, 200 yataklı Memleket Hastanesi, 20 yataklı doğumevi, bucak merkezlerinde etüvler ve serbest doktorlar sayesinde ilde sağlık koşullarının gayet iyi olduğu ifade olunurken; şehirde üç eczanenin bulunduğu, bunların Cumhuriyet Meydanı'nda Halit Aktan'a ait Afyon Eczanesi, Uzunçarşılı'da Hüsnü Bayer'e ait İstanbul Eczanesi, Sebze Halinde Selahattin Gürgen'e ait Sağlık Eczanesi olarak sıralanmaktadır (Orak 1946:51).

Şehrin içme suyu bakımından zengin olduğunun altı çizilirken, yakınlardaki kaynaklardan getirilip yakındaki çeşmelere ve evlere verilen içme sularının çok güzel olduğu, son Selçuklu Sultanı III. Aleaddin Keykubat'ın kızı Kadınana (asıl adı Cevhere Naima) adını taşıyan Kadınana suyunun şehre sıhhi borularla getirildiği, bunun dışında Taşpınar ve Ulucak sularının da çok güzel olduğu ancak şehre

borularla getirilemediği belirtilmektedir. Şehirdeki şifalı sulara da ayrıntılı bir şekilde değinilen çalışmada, Gazlıgöl Hamamı, Ilıca, Gecik Hamamı ve Acısu İçmesi, Uyuz Hamamı, Ömer Hamamı, Kızıl Kilise Hamamı gibi bugün de önemini koruyan şifalı sularla ilgili bilgi aktarılırken Afyonkarahisar madensuları ile ilgili olarak çok detaylı laboratuvar analizleri de verilmiştir (Orak 1946:51-55).

Belediye tarafından idare edilen elektrik fabrikasının şehir merkezinin büyük kısmını aydınlattığı, evlerin pek az kısmında petrol lambası kullanıldığı, artan ihtiyacı karşılamak için şebekenin genişletilmeye çalışıldığı vurgulanmaktadır. Afyon telefon şebekesinin otomatik olmamakla birlikte, otomatik malzemenin geldiği, yakında kurulacağı, şehrin şehirlerarası şebekeye bağlı olduğu bilgisi aktarılmaktadır (Orak 1946:55). Şehrin eğlence ve mesire yerlerine de çalışma içinde yer ayrılmıştır.

Çalışmanın il merkezine ilişkin sistematiğini takip ederek ilçelere de kısa kısa değinilmiştir. Yukarıda da zikredildiği üzere, zamanın idari yapılması içinde ilin dört ilçesi bulunmaktadır ve bu ilçelerin nüfusu, coğrafi konumu, ekonomik, sosyal, kültürel, ticari hayatı, önde gelen tüccarları ile ilgili bilgiler aktarılmıştır (Orak 1946:57-69).

Görülmektedir ki, Afyonkarahisar'daki yakın tarih içerisindeki gelişmeler dahi, hiçbir uygarlıkta kent yaşamının, ticaret ve sanayiden bağımsız olarak gelişmediği tezini bir kez daha teyit etmektedir. Ne Antik çağda ne de modern zamanlarda bu kuralın dışında kalan bir örnek bulunmadığını ileri süren Pirenne'ye (1994:103-104) göre "bu evrensellik, zorunlulukla açıklanmaktadır. Gerçekten, bir kent grubu, ancak yiyecek maddelerini dışarıdan getirterek yaşayabilir. Ancak, bu dış alımın, buna denk düşen ya da bununla eşdeğerdeki mamul ürünlerin dışsattımıyla dengelenmesi zorunludur. Böylece, kentle çevresindeki kırsal bölge arasında sıkı bir karşılıklı hizmet ilişkisi kurulur. Bu karşılıklı bağımlılığın sürdürülebilmesi için ticaret ve sanayi vazgeçilmez öğelerdir; sürekli bir alışveriş sağlamak için birincisi, değişim amacıyla mal sağlamak için de ikincisi olmasaydı, kent yok olup giderdi."

Hiç kuşkusuz, bütün dünyada şehirler, içinde yer aldıkları toplumların özelliklerini yansıtır. Başka deyişle, toplumsal sistemi oluşturan diğer öğelerle ve bizzat toplumsal bütünü kendisiyle ilişki ve etkileşim içinde olan şehirlerin, tamamen kendilerine özgü karakteristikler göstermeleri bek-

lenemez. Bu bağlamda Afyonkarahisar'a bakıldığında; yurt içi ve yurt dışı ticarete sunduğu ürünlerin türleri, bunların üretim ve imalat süreçleri bakımından ne tümüyle modern öncesi veya geleneksel toplum yapısına ne de modern toplum yapısına has bir görünümde olmadığı görülür.

Geleneksel toplumlarda şehirler, genel olarak pazar ve mübadele merkezleridir. Küçük zanaat ve esnaf işletmeleri ağırlıklı bir yere sahiptir. İmalat sürecinde başta insan gücü olmak üzere kas gücünün sağladığı enerji başat bir konumdadır. Ekonomik hayatta işbölümü ve uzmanlaşma sınırlıdır. Sosyal hareketlilik ve sosyal tabakalaşma bakımından da benzer bir manzara söz konusudur. Modern sanayi toplumlarında ise şehirler hem sanayi ve ticaret merkezi özelliğine hem de idari ve mali birçok işleve sahiptir. Buhar, motor ve elektrik enerjisi gibi organik temelli olmayan enerji kaynakları tarım ve sanayi üretim sürecinde; ulaşım ve haberleşmenin sağlanmasında çok önemli bir yere sahiptir. Toplumsal farklılaşma, tabakalaşma, işbölümü ve uzmanlaşma daha ileri bir aşamadadır (Kıray 1982:265-266). Afyonkarahisar'ın, 1940'lı yıllarda nispeten kendi içinde farklılaşmış ve ihtisaslaşmış iş düzeni ve ekonomik yaşamıyla, özellikle tarımsal ürünlere ve doğal zenginliklere dayalı ticaret hayatıyla modernleşme sürecini yaşamakta olan bir geçiş toplumunun temel karakteristiklerini göstermekte olduğu söylenebilir.

Kentleşme oranı ve kent-kır ayrımı bakımından şüphesiz nüfus faktörü önemli bir değişkendir. Nüfus, sadece toplumun devamını mümkün kılan bir biyolojik öge olarak değil; aynı zamanda iş-güç biçimlerini, dünya görüşünü, yaşam biçimini, dayanışma ve örgütlenme tarzını etkileyen bir faktördür. Afyonkarahisar'ın 1940'lı yıllarındaki nüfusu kentleşme açısından değerlendirildiğinde; nüfusun tarım, sanayi ve hizmet sektörleri arasındaki dağılımıyla; kent nüfusunu oluşturan bireylerin tutum ve davranışlarındaki değişikliklerle nispeten giderek gelişen bir şehir manzarası sunduğu sonucuna ulaşılabilir.

SONUÇ

Çalışma bize 1940'lı yılların Afyonkarahisar'ına ilişkin ilginç ve önemli bilgiler aktarmaktadır. Kuşkusuz ki şehir tarihi bakımından pek çok alanda mukayeseli çalışmalar üretmek için burada yer alan veriler dikkate alınacak bir kaynaktır. Ne yazık ki, yayınlandığı yıllarda ülkenin içinde bulun-

duğu sosyo-ekonomik ve kültürel şartlar bu zor ve zahmetli bir çalışmanın ürünü olan eserin yeterince anlaşılmasını ve değerlendirilmesini engellemiş; öyle ki, çok talihsiz gelişmeler müteşebbisinin iflasına yol açmıştır.

Türkiye Kılavuzu'nun elimizde 14 ili kapsayan yayınlanabilmiş olan birinci cildi kalmıştır. Bu illerden biri olmakla, değerli olduğunu düşündüğümüz Afyonkarahisar'a ait bilgilerin bazılarını bugünkü verilerle mukayese ettiğimiz zaman, aslında yakın zaman olarak ele alacağımız bir sürecin şehre etkilerini görebilmemize imkân sağlamaktadır. Birinci Dünya Savaşı'nın ve Kurtuluş Savaşı'nın şehre olan etkilerine çalışmada özellikle ticari hayat kısmında değinilmiş; Türkiye'nin pek çok ilinden farklı olarak, bu savaşların şehir ekonomisi üzerinde ilçelerle bağı kopacak bir ilişki modeline yol açtığı, dolayısıyla bütün yolların kavşağında olmasına rağmen bir türlü arzulanan ölçüde iktisadi, ticari ve sosyal bakımdan canlılık gösteremediği tespitine yer verilmiştir ki, bu tespit bile şehrin ekonomi tarihinin ele alınması çalışmalarında önem taşımaktadır.

1940'lı yıllarda Afyonkarahisar'ın, giderek modernleşen bir kent görünümü sunmakla birlikte, geleneksel topluma ilişkin bazı karakteristikleri de bünyesinde sürdürmekte olduğu söylenebilir. Karayolu, demiryolu ve Antalya ve İzmir limanları üzerinden deniz yoluyla gerçekleştirilen ulaşımın ağırlıklı olarak motorlu araçlarla ve organik temelli olmayan enerji kaynaklarının kullanımıyla sürdürülmesini, imalat sürecinde makineye dayalı yeni teknolojilerin kullanılmasını, şehir aydınlatılmasında elektrik enerjisinden yararlanılmasını, dış dünya ile ticari ilişkiler kuran ve endüstriyel mal üretimiyle iştigal eden bir müteşebbis grubuna ve zihniyetine sahip olmasını, eğitim-kültür kurumlarıyla ve iletişim imkânlarıyla birlikte giderek modernleşmekte olan bir kentin göstergeleri olarak değerlendirebiliriz.

Günümüzde şehre ulaşım ve şehirden ilçelerine ve ülkenin diğer bölgelerine ulaşım havayolu, karayolu ve demiryolu ile kesintisizdir. Çok girişken, atak, dinamik ve şehrin kendilerine sunduğu avantajların farkında olan bir girişimci ve yatırımcı kitlesi de oluşmaktadır. Türkiye Bankalar Birliği verilerine göre, Afyonkarahisar ili, bireysel mevduat birikimi bakımından ülkenin önde gelen illeri arasında yer almaktadır. Kuşkusuz ki, bu durum da yatırımların önünü açması bakımından

önemli bir zemin oluşturmaktadır. Özellikle, turizm yatırımları bakımından Afyonkarahisar'ın, Türkiye Kılavuzu adlı çalışmada uzun uzun anlatılan doğal ve şifalı su kaynakları çok büyük bir değer taşımaktadır. Buna bağlı olarak, şehirde bulunan Afyon Kocatepe Üniversitesi'nin de bilimsel ve uygulama destekleriyle hem termal hem de bilimsel kongre turizm hareketliliğinin canlandırılması sağlanabilir. Bu çalışma ile görmekteyiz ki, Afyonkarahisar'ın 1940'lı yıllarda dikkat çeken ve işaret edilen avantaj alanları ne yazık ki, çok iyi değerlendirilmemiş ve o tarihlerde hem ülkenin pek çok ilinden hem de çevresindeki pek çok ilden daha iyi konumda olmasına rağmen gelişme trendini onlar kadar hızlı takip edememiştir.

Sonuç olarak, Türkiye Kılavuzu adlı bu çalışmanın araştırmacılar için iyi bir veri kaynağı olarak bütünüyle yeniden ihyası, değerlendirilebilir kılınması kuşkusuz ki çok yararlı olacaktır, ancak azından Afyonkarahisar'a ayrılan kısmının üniversite, belediye veya valilik tarafından yayınlanarak değerlendirilmesi, şehir tarihi için önem arz edecektir.

KAYNAKÇA

- Ahmad, F. (1999). *Modern Türkiye'nin Oluşumu*. (Çev. Yavuz Alogan), İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Anderson, B. (1995). *Hayali Cemaatler: Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması*. (Çev. İskender Savaşır), İstanbul: Metis Yayınları.
- ATO (Ankara Ticaret Odası) (1936). 363 No.lu Hüseyin Orak'a Ait Evrak ve Oda Kayıt Dosyası, Ankara.
- Bauman, Z. (1996). *Yasa Koyucular ve Yorumcular*. (Çev. Kemal Atakay), İstanbul: Metis Yayınları.
- Belge, M. (2011). *Militarist Modernleşme*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Erdoğan, İ. (2000). *Kapitalizm Kalkınma Postmodernizm ve İletişim*. Ankara: Erk Yayınları.
- Ergüder, Ü., Esmer, Y. ve Kalaycıoğlu E. (1991). *Türk Toplumunun Değerleri*. İstanbul: TÜSİAD Yayınları.
- Georgeon, F. (2006). *Osmanlı-Türk Modernleşmesi (1900-1930)*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Giddens, A. (2004). *Modernliğin Sonuçları*. (Çev. Ersin Kuşdil), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Karpat, K. (2002). *Osmanlı Modernleşmesi: Toplum, Kurumsal Değişim ve Nüfus*. (Çev. Akile Z. Durukan-Kaan Durukan), Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Karpat, K. (2006). *Osmanlı'da Değişim, Modernleşme ve Uluslaşma*. (Çev. Dilek Özdemir), Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Karaveli, O. (2006). *Görgü Tanığı-Bir Gazeteci'nin Sıradışı Anıları*. İstanbul: Pergamon Yayınları.
- Kasaba, R. (1998). *Eski ile Yeni Arasında Kemalizm ve Modernizm, Türkiye'de Modernleşme ve Ulusal Kimlik*. (Der. Sibel Bozdoğan-Reşat Kasaba), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Kıray, M. (1982). *Toplumbilim Yazıları*. Ankara: Gazi Üniversitesi Yayınları.
- Milli Savunma Bakanlığı (MSB) Arşiv Müdürlüğü -MİY: 7940-

4958-11/ Per. D. Arşiv Md. Belge Arş. İnc. Ks. 05 Ekim 2011 ve Hüseyin Hilmi Orak Konulu Yazı.

- Orak, H. (1946). *Türkiye Kılavuzu*. İstanbul: İbrahim Horoz Basımevi.
- Pirenne, H. (1994). *Ortaçağ Kentleri*. (Çev. Şadan Karadeniz), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Şarlak, Ö. (2004). *Kışladan Kampüse*. Dokuzuncu Baskı, İstanbul: Alfa Yayınları.
- Şengül, T. (2012). *Türkiye'nin Kentleşme Deneyiminin Dönemlenmesi, 1920'den Günümüze Türkiye'de Toplumsal Yapı ve Değişim*. (Der. Faruk Alpkaya ve Bülent Duru), Ankara: Phoenix Yayınları.
- Tekeli, İ. (1998). *Bir Modernleşme Projesi Olarak Türkiye'de Kent Planlaması, Türkiye'de Modernleşme ve Ulusal Kimlik*. (Der. Sibel Bozdoğan-Reşat Kasaba), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Türkiye Kılavuzu Hakkında Broşür 1*. (1946). Ankara. (TK Broşür 1946)
- Ünsal, A. (1998). *Yurttaşlık Zor Zamaat, 75 Yılda Tebaa'dan Yurttaş'a Doğru*. İstanbul: Tarih Vakfı-Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Yüksel, M. (2004). *Modernite Postmodernite ve Hukuk*. Ankara: Siyasal Kitabevi Yayını.

Gazeteler

- Aygün, Pazar Gazetesi*, (01.04.1946),
- Başkent'in Kılavuzu, *Ankara Gazetesi*, (30.03.1946).
- Baykal, C., *Türk Yolu Gazetesi*, (12.04.1946).
- Cahit, B., *Sonposta*, (03.04.1946).
- Çok Faydalı Bir Eser, *Ulus Gazetesi*, (20.03.1946).
- Daver, A., *Cumhuriyet*, (2.04.1946).
- Evinç, V., Mühim Bir Eser, *Türk Dili Gazetesi*, (28. 03.1946).
- Gezgin, H. S., *Vakit Gazetesi*, (30.04.1946).
- Gündüz, A., *Ülkü Dergisi*, (16.04.1946).
- İmset, İ. H., *Sonposta*, (31.03.1946).
- Kuntay, M. C., *Sonposta*, (03.03.1946).
- Nurettin, V. (Va-Nu), *Akşam Gazetesi*, (31.03.1946).
- Orhon, O. S., *Yeniçağ Mecmuası*, (06.04.1946).
- Türkiye Kılavuzu, *Aydın Gazetesi*, (30.06.1946).
- Yüzüncü, R. F., *Son Telgraf Gazetesi*, (27.03.1946).

İnternet Adresleri

- Afyon Belediyesi web sayfası, <http://www.afyon-bld.gov.tr/tr/lice-rikdetay/44/konumu.aspx>, Erişim tarihi: 17.12.2012.
- <http://www.iletisim.com.tr/ki%C5%9Fi/mustafa-nihat-%C3%B6z%C3%B6n-565.aspx>, Erişim tarihi: 25.02. 2012.
- <http://www.turkuler.com/tgol/ferruh.asp>, Erişim tarihi: 25.02.2012.
- <http://www.kenthaber.com/lic-anadoluleskisehir/Kimdir/iz-birakan/ya-vuz-abadan>, Erişim tarihi: 25.02.2012.
- <http://zehirlenme.blogspot.com/2010/10/balneoloji-ve-balneoterapi-nedir.html>, Erişim tarihi: 24.02.2012.
- <http://www.kimkimdir.gen.tr/kimkimdir.php?kim=hasanalıyucel>, Erişim tarihi: 24.02.2012.

Yüzyüze Görüşmeler

- Ayşe Sahavet Özbay (Hüseyin Orak'ın kızı) Görüşme günü ve yeri: 24.06.2011, Ankara.
- Orhan Karaveli (Gazeteci-Yazar) Görüşme günü ve yeri: 14.06.2011, İstanbul.